

Magyar olvasáskultúra túl a határokon.

Szemle

Katsányi Sándor

Szemlélnk azoknak a kutatásoknak az eredményeiről ad összegező áttekin-
tést, melyek a határon túl élő magyarság olvasási szokásaival foglalkoztak.
E kutatások beszámolóí gyakran tágabb vagy más témájú (a kultúra, az
identitás, a vallás kérdéseit elemző) könyvek részeként láttak napvilágot, ez
is indokolta összegyűjtésüket. A jelen írás teljességre nem törekedve csak
az átfogó érvényű, nagyobb területre kitékintő, szisztematikus kutatásokra
terjed ki. Folyóiratcikkekre csak akkor, ha a cikk információit könyvben még
nem összegezték.

Szemlélnk csak az olvasási szokások áttekintésére vállalkozott. Az olvasási
kultúra más fontos területei (pl. a kétnyelvűség problémája, az iskolai olva-
sásitanítás, a könyvet közvetítő csatornák: a könyvkiadás, a könyvkereske-
delem, a könyvtárak helyzete) itt és most kényszerű okokból maradtak el.

A kutatások története

1990-ig a határon túli magyarok olvasási szokásait csak az érintett országo-
kon belül lehetett vizsgálni, s ott is csak korlátok között. Bár nemes szándé-
kú egyéni kezdeményezések során sok felmérés született, ezek azonban szűk
körre korlátozódtak és nem voltak összehasonlíthatók. Szisztematikus, hiva-
tásos intézményekre támaszkodó vizsgálat kevés folyt: a CSEMADOK
1964/65-ös, 1100 főre kiterjedő kulturális felmérése, a pozsonyi *Kultúra- és
Közvéleménykutató Intézet* 1974-es, 2000 főre kiterjedő adatfelvétele a dél-
szlovákiai magyarság kulturális helyzetéről, az erdélyi Maros megyei falvak

népességét feltérképező, 1260 személyt érintő vizsgálat. A magyarországi olvasáskutatók e téren csak passzív megfigyelők lehettek. Bár a 70-es és különösen a 80-as években már megnyíltak a sorompók a magyar-lengyel, magyar-francia, magyar-finn összehasonlító olvasásvizsgálatok előtt, de szigorúan zárva maradtak a magyar-(határon túli) magyar vizsgálódás előtt. Ilyen körülmények között az OSZK-KMK-ban a 80-as évek első felében program indult, mely – *Mezey László Miklós* közreműködésével – végigszemlélte a cseh-szlovákiai, romániai, jugoszláviai periodikumok olvasásszociológiai adatközléseit. Ennek anyagából az OSZK-KMK-ban egy kötetet állítottak össze, melyet többszöri leállítás után 1885-ben sikerült közreadni *A határon túli magyarság olvasáskultúrája* címmel. Ez az úttörő kiadvány volt a témakör első nagyobb lélegzetű magyarországi publikációja.

A politikai változások után megnyílt lehetőségeket azonnal kihasználva 1991 május-júniusában az OSZK-KMK olvasáskutatói mintegy ezer kérdőív kitöltésével felmérést végeztek a szlovákiai Csallóközben (Dunaszerdahelyen és három környező faluban) valamint Erdélyben (Székelyudvarhelyen és szintén három közeli faluban). Magyarországi kontrollként Hatvan városát és környékét mérték fel. Egyrészt a felnőtt lakosság olvasási szokásait vizsgálták (régióként 150–150 fővel), másrészt a középiskolásokat (régióként 100–100 fővel). Szorosan kapcsolódott ezekhez a pedagógusképző intézetek hallgatóinak felmérése (Székelyudvarhelyen, Nyitrán és Jászberényben, közel 100-100 fős mintákkal.)

A kutatás mindenekelőtt arra keresett választ, hogy milyen irányban és mértékben módosítja a kisebbségi helyzet az olvasási kultúrát, s ezen túl mi a szerepe az egyes régiók sajátos arculatának és hagyományának. Az eredményeket könyvben publikálták. (*Magyar olvasáskultúra határon innen és túl. 1993.*)

A vizsgálat érdeme az úttörő szerep vállalása volt a problémák megfogalmazásában, az összefüggések bemutatásában, a hipotézisek felállításában. Gyengéje a minta szűkössége és a reprezentativitás bizonytalansága. „*Anyagi kereteink behatárolták megismerési vágyainkat: viszonylag szerény méretű mintákkal dolgoztunk.*” A felmérés gyakorlati okokból olyan vidéken folyt, ahol a magyar etnikum túlnyomó többségben él, ezért a kutatás adós maradt a szórványban élők sajtóságainak feltárással. Másrészt a reprezentativitás bizonytalansága (pl. az értelmiség mindkét mintában messze meghaladta a tényleges arányokat) gyengítette az adatok általános érvényét is.

Az 1991-es felmérés után – immár annak eredményeire alapozva s annak bevált kérdés-struktúráját alkalmazva – számos erőfeszítés történt a vizsgálat körének kiszélesítésére.

A felnőtt lakosság vizsgálata ekkor már (1998-ig) a Közép-Európai Intézet keretében folyt, a fiataloké továbbra is a KMK keretei közt történt. A felnőttek vizsgálata „*ahogy újabb és újabb pénzeket tudtunk szerezni, egyre gyarapodó hólabdaként gördült végig a kilencvenes éveken és a Kárpát-medencén ... Az időbeli eltolódás nem jelent igazi longitudinális vizsgálatot, inkább csak egy elnyújtott pillanatfelvételt.*” A pillanatfelvétel 1991-től 1995-ig tartott s végül már 7 ország 120 településén 2414 magyar nemzetiségű felnőtt adataira épült. Románián és Szlovákián túl kiterjedt Kis-Jugoszláviára (Vajdaság), Ukrajnára (Kárpátalja), valamint csekély, 105 fős mintával Szlovéniára (Mura-vidék) és a vizsgálat egészétől eltérő mintavétellel az ausztriai emigráns magyarság egy részére is. A vizsgálatot vezető *Gereben Ferenc* időközben számos rész tanulmányt jelentetett meg, ezek adatai később beépültek összefoglalásába, mely *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében* címmel a témakör jelenlegi legteljesebb összefoglalását nyújtja.

A felnőtt népesség vizsgálatával párhuzamosan a határon túli magyar fiatalok olvasására vonatkozó ismereteink is gyarapodtak. Az Erdélyen és Dél-Szlovákián túl a Kárpátalja és a Vajdaság középiskolásaira is kiterjedő kutatásokat Nagy Attila, a KMK osztályvezetője szervezte és publikálta művelődéspolitikai és könyvtári folyóiratokban.

Kiegészült – ugyancsak a KMK kutatásainak keretében – a pedagógusjelöltek vizsgálata is. Az olvasásra nevelés kérdései – s bennük a pedagógusok szerepe – különösen nagy hangsúlyt kapott a *Magyar Olvasástársaság*, a HUNRA tevékenységében. Ez a szervezet megalakulása óta intenzíven foglalkozik – konferenciáin, kiadványaiban – a határon túli magyar olvasáskultúra problémáival.

Bár az 1991–1995 között hólabdaként bővülő adatfelvételek a probléma az első megfogalmazásánál gazdagabb és árnyaltabb bemutatást tettek lehetővé az *Identitás, kultúra, kisebbség* c. kötetben, az adatok még mindig nem reprezentálták pontosan egy-egy ország magyar kisebbségét. „*Felmérésünk adatai elsősorban a különböző régiók összevetésével nyerik el információs értéküket, és nem az egyes régiókon belüli megoszlásokkal.*” A reprezentáció kérdése sajátosan oldódott meg. Egy nemzetközi vallás-szociológiai vizsgálat (az „Aufbruch” kutatás) nyomán a *Kerkai Jenő Egyházszociológiai Intézet* 1998 tavaszán megismételte a kutatást, s ehhez Erdély egész népességét reprezentáló csaknem ezer fős mintát használt. A kérdéseket az identitás, a kultúra és az olvasás területére is kiterjesztették. Ennek jóvoltából ma már Erdély magyar lakosságának olvasáskultúrájáról pontos, reprezentatív adatokat olvashatunk – egy egyházszociológiai intézet kiadványában, *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben* címmel.

Mi több: egy év múlva, 1999-ben Kárpátalján is ugyanilyen reprezentatív felmérés történt, hasonló keretben, az erdélyi vizsgálat főbb kérdéseit megismételve. A 30 különböző településen megkérdezett 500 magyar nemzetiségű felnőtt pontosan tükrözi

a kárpátaljai magyarság összetételét, ezzel tovább bővült az a terület, melyen a magyarság olvasási kultúrájáról friss és minden szempontból megbízható ismeretekkel rendelkezünk.

Magyar kultúra? — Multikultúra?

Természetesen mindkettő. A határon túli magyarság olvasáskultúráját egyrészt a magyar irodalmi műveltséghez és olvasáskultúrához való kapcsolódás jellemzi, másrészt a kettős (nemzetiségi és állampolgári) kötődésből következő multikulturális jelleg. Kérdés: milyen erős a magyar kultúrához való kapcsolódás? Leegyszerűsítve: milyen nyelven milyen műveket olvasnak?

A vizsgálatok egybehangzó tanúsága szerint a határon túli magyarság döntő többsége, mintegy kilenc tizede gyakrabban olvas magyarul, mint más nyelven. Sőt, háromnegyedük szinte kizárólag magyar nyelvű könyvet választ. A magyar népességen belül tehát egy tized körül mozog azok aránya, akik többször, többet olvasnak az állam többségi nyelvén, mint magyarul.

Ezt az általános képet egyaránt megerősítették a legfrissebb reprezentatív mérések (ezek szerint az erdélyi magyarok 93%-a gyakrabban olvas magyarul, mint románul) és a Csehszlovákiában, Romániában a pártállam idejében végzett vizsgálódások is. (Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fenti megállapítások a nyugati emigráns magyarság csoportjaira, például a Bécsben és más osztrák városokban élőkre nem érvényesek. Körükben a rendszeresen magyarul olvasók aránya lényegesen alacsonyabb.)

Az olvasmányok összetétele a szórványban élőknél és a szellemi foglalkozásúaknál tolong el leginkább a többségi nyelv felé, tehát ott, ahol a beszélt nyelv is szükségszerűen kevésbé kötődik az anyanyelvhez. Az eltolódás azonban csak viszonylagos: a szórványnépesség és az értelmiség is nagyobb

arányban olvas magyar, mint nem magyar nyelvű műveket.

Ha az olvasmányokat tartalmilag vizsgáljuk, ugyancsak a magyar kultúrához való kötődés a meghatározó. A legutóbbi olvasmányok szerzőjét tekintve a legnagyobb csoportot, az olvasmányok mintegy felét a magyar szerzők teszik ki, más közép-kelet-európai szerzők viszont (köztük a többségi nyelv írói is) csak 7-10%-ot. A legemlékezetesebb olvasmányélmények között még nagyobb a magyar művek aránya. Az egyik kutató a fiatalok kedvelt íróival kapcsolatban meg is jegyzi: „*Tegyük szóvá a nemzeti kultúrák közötti hidak itt tapasztalt gyengeségét, a pallók keskeny és törekeny mivoltát: a kedvelt és értékelt szerzők 247 székelyudvarhelyi említéséből mindössze 6 esett román, a 248 dunaszerdahelyi említésből pedig 17 cseh és/vagy szlovák szerzőre.*” (Nagy Attila.) „*A román irodalom megszerettetése a Székelyföldön*” (ez egy székelyudvarhelyi tanár Magyarországon tartott előadásának a címe) bonyolult feladat.

A fenti adatok fényében megalapozott a kutatók megközelítési módja, mikor a határon kívüli magyarság olvasási kultúrájáról mint *a magyar kultúra regionális változatáról* igyekeznek adatokat gyűjteni. A másik megközelítés az adott térség együtt élő népeinek multietnikus vizsgálata lehetne. (Részben ilyen jellegű volt a pozsonyi Kultúra- és Közvéleménykutató Intézet 1974-es vizsgálata, melynek keretében a szlovák megkérdezettektől kapott válaszok összehasonlítási alapot nyújtottak az adatok értelmezésénél.)

Az olvasmányok forrásai

A határon túli magyarok leggyakrabban a házi könyvgyűjteményekből jutnak olvasmányhoz, saját családi könyvtárukból vagy baráti kölcsönzés útján. Különösen fontos a családi könyvtár léte a szórványban élők számára. (Ott közel kétszer akko-

ra családi gyűjteményekkel találkoztak a felmérők, mint az egy tömbben élő magyarság településein.) Érdekes lenne pontosan tudni, hogy évtizedeken keresztül miféle csatornákon: hivatalos kanálisokon, szűrőkön, gátakon és réseken keresztül szivárgott át mindaz, ami ma az olvasmányok meghatározó alapja.

Bár a családi könyvtárak kötetszáma a határon túli magyaroknál általában alacsonyabb, mint Magyarországon, (talán Erdély kivétel, erről a különböző felmérések ellentmondó adatokat hoznak), a meglevő könyvgyűjtemények használata azonban sokkal intenzívebb. Magyarországon a könyvhöz jutás leggyakoribb módja, hogy a könyvet megvásárolják, az erdélyi magyarok leggyakrabban barátaitól kapják kölcsön. Minél kevésbé gazdag egy ország, annál ritkábban tudják megvenni az éppen kívánatos könyvet. Az utoljára olvasott könyvet vásárlással szerezte meg Kárpátalján az olvasók 10%-a, Erdélyben 23%, Dél-Szlovákiában és Magyarországon 30%, Ausztriában 59%. Ezzel szemben a kevésbé gazdag országokban sokkal intenzívebben használják a meglevő családi könyvtárakat, a sajátot és a barátokét. Ilyen úton jutott utoljára könyvhöz a Kárpátalján az olvasók 55%-a, Erdélyben 40%, Magyarországon 33%, Dél-Szlovákiában 29%, Ausztriában 8%. Az adatokat úgy is értelmezhetjük, hogy a Kárpátalján minden megvásárolt könyvet később még ötször-hatszor újraolvasnak, Erdélyben kétszer-háromszor, Magyarországon egyszer. (Ausztriában a vásárolt könyvek 9 tizede újraolvasatlan marad.)

Többről van itt szó, mint valamely gazdaságossági mutatószámról. A vázolt skála a segítőkész, kollektív magatartásmódtól (baráti kölcsönzés!) a fogyasztói társadalom individualistább magatartásáig húzódik. Szélsőségesen fogalmazva: a könyv az előbbiben a közösség (családi, baráti közösség) szellemi tulajdona, az utóbbiban egyszeri használatra rendelt árucikk. Ha viszont ezt a jelenséget az információáramlás szempontjából nézzük: a skála

egyik végpontját az új könyvek gazdag áramlása, tehát a friss információkhoz való jutás gazdagabb lehetősége jellemzi, a másik végpontot a szerényebb könyvválaszték s azok gazdagabb utólagos felhasználása, tehát egyfajta konzerválódás.

Ebben a situációban a könyvtárra fontos szerep várna: ideális esetben ez az intézmény lenne képes mérésélni a friss információtól való viszonylagos elzártság hátrányát. A vizsgált területeken azonban ez nincs így. A könyvtárak látogatottsága (Dél-Szlovákia kivételével) alacsonyabb a magyarországinál. Súlyosabb gond ennél, hogy ezek a könyvtárak elsősorban a klasszikus irodalmi értékeket közvetítik, a modern irodalmat kevésbé, az ismeretközlő irodalom beszerzése pedig a lakosok könyvvásárlására hátrál, a közkönyvtárak ezt az igényt csak igen kevésbé képesek kielégíteni. A könyvtárak itt elsősorban értékőrző és nem szolgáltató-informáló intézmények. Így azon sem csodálkozhatunk, hogy a hagyományos könyvkölcsönző szerep dominál bennük. (Míg Magyarországon az olvasók 1/4-e mondta, hogy a könyvtárba *csak* kölcsönözni jár, Erdélyben és Dél-Szlovákiában 3/4-ük.)

A könyvtárak információs szerepének gyengeségét mutatja a helybenolvasás csaknem teljes hiánya. (Magyarországon minden második látogató helyben is olvas, Erdélyben és Dél-Szlovákiában csak minden hetedik, Kárpátalján minden huszadik..) A könyvtárakban tehát a Máté-effektus érvényesül: a szegényebb könyvvásárló régióknak szegényebb könyvtár adatott.

Könyvolvasás: Mennyit? Hogyan?

Az olvasás gyakoriságát jelző mutatószám Erdély és Dél-Szlovákia esetében csekély elmaradással közel jár a magyarországihoz, Kárpátalja és Jugoszlávia utódállamainak magyar olvasói nagyobb mértékben maradtak le.

Az olvasás gyakoriságát határon innen és túl, – mint bárhol másutt is – az életkor, a nem, az iskolai végzettség és a munkakör differenciáltsága befolyásolja. Ezekhez az alapvető és jól ismert indikátorokhoz azonban a kisebbségi helyzetben egy új is csatlakozik: a szórványban élők következetesen többet olvasnak, mint azok a magyarok, akik egy tömbben élnek, lakóhelyükön erős többségben vannak. (A vizsgálatoknak erre az egybecsengő és nagyon fontos megállapítására más vonatkozásban még visszatérünk.)

Különleges Erdély esete. Az 1991–94 közötti felmérések szerint ez volt a legszorgalmasabban olvasó régió, az olvasás gyakoriságában fölülmúlva Magyarországot is. Az 1998-as reprezentatív felmérés viszont sokkal rosszabb adatokat állapított meg. (Pl. a könyvet egyáltalán nem olvasók száma 10%-ról 31%-ra emelkedett.) Kétségtelen, hogy az 1991–94-es adatok némileg „fölelhordtak”, (ezt a kutatási beszámoló már akkor korrektil jelezték és viszonylag pontosan bemérték), de nem ennyire. A jelek szerint Erdélyben egy fél évtized alatt jelentősen csökkent az olvasási kedv. Az ottani megfigyelők közönyössé válásról beszélnek. Más kutatók a jelenséget több okra vezetik vissza:

- ☉ 1991-ben még igen visszafogott volt a tévzés, azóta viszont megnövekedett az anyanyelvi televíziózás lehetősége, részben a Duna TV, nagyobb részben a műholdas kereskedelmi csatornák révén.
- ☉ Több téren megváltozott az erdélyi magyarok életmódja.
- ☉ Ugyancsak változások történtek az erdélyiek értékrendjében is.

Az olvasási kedv lelohada Erdélyben mindenesetre fontos figyelmeztetés: a modernizáció kétarcú hatása előbb-utóbb át fogja rajzolni a magyar kisebbségek olvasáskultúrájának most felvázolt térképét.

A „mennyit?” kérdésénél jelentősebb különbség mutatkozik az olvasás „hogyan?”-jában. *Gereben Ferenc* ennek mérésére eredeti módszert dolgozott ki és alkalmazott vizsgálati során. Ezek szerint *aktívabban* (elmélyültebben, „ráérősebben”) olvasunk, ha időközben vissza-visszalapozunk, olvasás közben megállunk, elgondolkozunk, részeket megjelölünk, jegyzetelünk, naplót vezetünk. (Az olvasáslelektan ezt „elidőző olvasás”-nak, ill. intenzív olvasásnak nevezi.) Kevésbé aktívan (felületesebben, sietősebben, „információ-éhesebben”) olvasunk, ha az olvasott regény egyes részeit kihagyjuk, átugorjuk, a regény befejezését előre megnézzük.

Az *aktivitási mutatók* a határon kívüli magyarokat egyértelműen „másként olvasónak” mutatják. *„Az anyaországi társadalom olvasói – feltehetően pragmatikusabb, haszonelvűbb értékszemlélettől, pergőbb életritmustól is vezéreltetve, kevésbé hajlamosak az elmélyültebb olvasásmódra, mint a tradicionális értékrendet (és a tradicionális olvasási szokásokat) jobban őrző határon túli magyarság, mely erősebben ragaszkodik a hatékonyabb és intenzívebb olvasási metódushoz.”*

Mit olvasnak? – Olvasásválasztás, értékrend

Egy-egy régió olvasmányainak jellemzésére, a többiekkel való összehasonlításra standard arányszámok szolgálnak:

- ☉ A régi irodalmat vagy a kortárs (az utolsó másfél évtizedben publikált) műveket kedvelik, olvassák nagyobb arányban?
- ☉ A magyar irodalmat vagy a külföldi szerzők műveit (s azon belül melyik nyelvterület irodalmát) olvassák nagyobb arányban?
- ☉ Az értékes szépirodalmat vagy a szórakoztató bestsellereket olvassák nagyobb arányban?

A határon túliak olvasmányválasztása (a legutóbb olvasott művek számbavételének alapján) mindhárom tekintetben karakterisztikusan eltér a magyarországi olvasókéttől.

☉ Magyarországon az olvasmányok többsége kortárs szerző műve. A határon túli magyarság régióiban – Erdélyben, a Vajdaságban, Kárpátalján) a régebbi szerzők művei az olvasottabbak, a mai szerzők aránya az olvasmányok 30–40%-a között mozog. (Dél-Szlovákiában ennél valamivel magasabb, de ott sem éri el a magyarországi arányt.)

☉ Magyarországon jóval több külföldi szerzőt olvasnak, mint magyart. (Az arány a kétharmad-egyharmad felé közelít.) A külföldi szerzők legnépesebb csoportját – a magyart már-már megközelítve – az amerikaiak képezik. Ezzel szemben valamennyi határon túli régióban a magyarországinál jóval nagyobb arányban olvasák a magyar szerzőket, az olvasmányoknak itt több mint a fele (Erdély, Vajdaság) vagy csaknem a fele magyar író műve. A külföldi szerzőktől származó olvasmányaik is különböznek: kétszer-háromszor annyi közöttük az európai, mint az amerikai.

☉ Magyarországon a bestseller/lektúr típusú olvasmányok abszolút többségben vannak. A határon túli régiók magyar olvasóinál ezzel szemben a valódi irodalmi értéket jelentő olvasmányok képezik a többséget, a szórakoztató, kommersz művek az olvasmányoknak csak negyedét-harmadát teszik ki.

A fenti teoretikus megállapítások konkrét érzékeltesére álljon itt két névsor: a legtöbbet olvasott szerzőké, gyakorisági sorrendben:

Erdély (1998. június): 1. Jókai M.; 2. Wass Albert; 3. Biblia; 4. Mikszáth K.; 5. Móricz Zs.; 6. Gárdonyi G.; 7. Rejtő J.; 8. Petőfi S.; 9. Steel, D.; 10. Sütő A.
Magyarország (1996 június): 1. Lőrincz L.L.; 2. Cook, R.; 3. King S.; 4. Steel, D.; 5. Rejtő J.; 6.

Mitchell, M.; 7. Moldova Gy.; 8. Biblia, 9. Jókai M., 10. Merle, R.,

A határon túli magyar olvasáskultúra sarkalatos kérdéséhez érkeztünk. Tény, hogy az egyre jobban kommercializálódó magyarországgal szemben ez az olvasáskultúra határozottan érték-konzervatív. E jelenség elsősleges okát a kutatók a *kisebbségi identitás-tudatban* látják, mely önmaga megerősítése céljából erőteljesebben támaszkodik a hagyományokra, a *nemzeti kulturális örökségre*. (A „megerősítést, öngazolást” mint az olvasás motívumát Erdélyben háromszor annyian említették, mint Magyarországon.) A kétszeresen kisebbségi helyzetben, a szórványban élők a többiekénél is jobban ragaszkodnak a régi magyar irodalom értékeihez. Ezen túl a konzervatív olvasmányválasztás oka lehet a környező társadalmak modernizáció előtti, átmeneti állapota, a perifériális helyzet és a determinált könyvválaszték is.

A legsúlyosabb kérdés: merre vezet a jövő útja, hogyan fognak alakulni a határon kívüli magyarok olvasási szokásai? A lehetséges forgatókönyvek között van egy jól ismert változat: a magyarországi olvasáskultúra története. Ennek változási tendenciáit Gereben Ferenc a *Könyv, könyvtár, közönség*-ben, Nagy Attila a *Modernizáció: globalizáció, amerikanizáció?* c. tanulmányában (Könyvtári Figyelő, 1997. 3. sz.) gazdag tényanyagra támaszkodva foglalta össze. A magyarországi olvasók az 1960/70-es években megközelítőleg ugyanolyan arányban olvastak régi irodalmat, magyar szerzőket és értékes irodalmi alkotásokat, mint ma a határon túliak. Azóta évtizedről-évtizedre pontosan kimutatható az új, a külföldi s egyben a kommersz felé közeledés útja. Hasonló tendenciának lehetünk tanúi a határon túl is. (*Szócs István* a kolozsvári *Helikon* hasábjain már 1992-ben az irodalmi érdeklődés társadalmi, politikai súlyának csökkenését, a tömegkultúrával elárasztott olvasók közönyössé válását diagnosztizálta.) Vajon a modernizáció szükségszerű velejárójaként a „Nagy Széttömlés” (hogy *Fukuyama* te-

libe találó definícióját idézzük) vár a határon kívüli magyarság olvasáskultúrájára is, vagy van a meglévő értékek átmentésének valamilyen sajátos útja is?

Az egyes régiók sajátosságai

A legegényibb arculatot *Erdély* mutatja. Itt az olvasás célja is különbözik a megszokottól: máshol a könyvet többnyire a kikapcsolódás, szórakozás, pihenés céljából veszik kézbe, Erdélyben az olvasástól tanítást, megerősítést, öngazolást várnak, az olvasás mintegy erkölcsi feladat, az identitás megvédésének eszköze. Más régiókhoz képest kemény, puritán világ ez: itt olvassák legkevésbé a csak szórakoztatást nyújtó irodalmat, itt ragaszkodnak legjobban az irodalmi értékhez, a nemzeti hagyományhoz. Az irodalmat a közösség kincsének tekintik: a hiányos könyvellátást, a gyenge könyvtári szolgáltatást sűrű baráti könyvkölcsönzéssel pótolják. Seholyan könyv nem érkezik baráti kézen át családtól családig, mint e tájon.

„Erdélyben lassabban járnak az órák.” Megőrződött a múlt, s csak vonakodva bontakozik ki a jelen. Többé-kevésbé mentes maradt a modernizáció árnyoldalától, a kommersz gáttalan térhódításától. Az olvasmányválasztás alapjaiban értékorientált, centrumában a nemzeti klasszikusok és általában a klasszikusok, valamint az erdélyi magyarság sorsát vállaló és ábrázoló írók állnak. A legolvasottabb könyv Jókai és a Biblia (és nem Cook, King és Steel, mint Magyarországon.) Népszerűek, olvasottak Tamási, Sütő, Wass Albert is. De a lassan járó óra következtében a modernizációnak nemcsak a szemete maradt el, hanem hiányoznak vitathatatlan értékei is: rendkívül alacsony a friss, kortárs irodalom iránti kereslet, s nagyon szűk a non-fiction érdeklődésűek tábora.

Dél-Szlovákia magyar olvasótáborának arculata élesen eltér az erdélyiektől. Kevésbé kemény, sokkal

oldottabb. Erre a régióra a polgári hagyományok erőteljesebb jelenléte nyomja rá a bélyegét, a vizsgálat során legfontosabbnak mondott értékek itt: a lelkiismeretes munka, az érvényesülés, a kultúra öröme, a tolerancia. Lágyabb, hajlékonyabb világ ez, mint az ostromlott várra emlékeztető Erdély. Az olvasást itt nem morális feladatnak, hanem az örömszerzés forrásának tartják.

A könyv Dél-Szlovákiában szabadabban és gazdagabban áramlik, mint máshol, a régiók között itt a leggyakoribb a könyvvásárlás és a könyvtárhasználat. Az olvasott művek megosztása minden szempontból közel áll a magyarországihoz: többségében mai szerzőt olvasnak, és több külföldit, mint magyart. Az olvasott lektűrök száma eléri az értékes művekét (de nem haladja meg, mint Magyarországon.) A könyvpiacot – legalább is a felmérések idejéig – még nem öntötték el az amerikai bestsellerek. A gyakorlati célú ismeretközlő irodalom kedvelőinek aránya valamivel alacsonyabb, mint Magyarországon. E régió magyar lakói mind a kommercializálódásban, mind a gyakorlatias haszonelvűségben hátrább tartanak a magyarországiaknál.

Kárpátalján a magyarság túlnyomórészt falun él, s ott erős etnikai közösségeket alkot. Ez a legzordabb, legmostohább régió, lakói elhagyatottnak érzik magukat. „Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy a kárpátaljai magyaroknak – sokuk érzése szerint – nincs hazájuk, csak szülőföldjük.” – „Mindkét hazából kiárvulva” élnek, ahogy azt egy kutatási beszámoló címe mondja.

Az ellátottság – a könyvvel való ellátottság is – szegényes. Itt a legalacsonyabb a vásárolt könyvek száma, a könyvtárak szolgáltatásai ugyancsak gyengék (beleértve az iskolaiakat is: a középiskolások felemmilyen könyvtárat nem látogat), következésképp nem meglepő, hogy itt olvasnak a legkevesebben rendszeresen.

A haza fogalmát a kulturális értelemben vett nemzet pótolja. Az olvasmányok nyelve 83%-nál kizárólag magyar. Olvasmányválasztásuk hagyományör-

ző (bár korántsem olyan értékcentrikus, mint az erdélyieké) kommersz elemekkel vegyítve (bár távolról sem olyan mértékben, mint Dél-Szlovákiában.) A friss irodalom lassan ér el ide, a népszerű lektűrök is tegnapiak-tegnapelőttiek: Szilvási, Dumas, Mitchell, Berkesi szerepelnek az 1999-ben legolvasottabb írók listáján. Az érték még régebbi: Jókai, Mikszáth, Gárdonyi.

Nem minden régióról tudunk határozott kontúrú képet rajzolni. A háború-közeli *Vajdaságról*, a kis lélekszámú *szlovéniai* magyarságról vannak ugyan adatok, de nem elégségesek messzebb menő következtetések levonására.

Ausztriában a Bécsben, Linzben és Wellsben élő magyar emigránsok egy részének olvasási szokásairól készült felmérés. E csoport kulturális háttere gyökeresen eltér az őshonos kisebbségektől (magyarországi iskoláskor, nyugati nagyvárosi környezet, a generációváltás meghatározó szerepe stb.) A többi régióval ellentétben az ő olvasmányaik között nem a magyar, hanem az idegen nyelvűek vannak többségben. (Egy korábbi ausztriai felmérés szerint: döntő többségben.) Olvasmányválasztásukban nem a hagyományörző szépirodalom dominál, de nem is a lektűrök, hanem az ismeretközlő irodalom, főleg nyugat-európai szerzőktől. Más világ ez, mint a többi régió.

És ami közös ...

Ha a különböző életkereteket nyújtó államokban élő magyar kisebbség olvasáskultúrája régióként ennyire eltér egymástól, vannak-e egyáltalán olyan közös vonások, melyek általános érvénnyel következnek a kisebbségi létből? Ki tudtak-e mutatni a kutatások olyan jellegzetességeket, melyeket egyértelműen és bizonyíthatóan a kisebbségi szituáció hozott létre?

A felmérések során megkülönböztették az egy tömbben élőket (ahol a magyarság a lakóhelyén be-

lül erős – legalább 90%-os – többségben van) és a szórványban (lakóhelyükön is kisebbségben) élőket. E két csoport helyzete között igen nagy a különbség. Az egy tömbben élők az adott állam kisebbségei ugyan, lakóhelyükön azonban többségben vannak, helyzetük tehát megosztott, velük szemben a szórványban élők abszolút kisebbségi helyzetben vannak. A felmérések e két csoport kulturális magatartása között markáns és következetesen érvényesülő különbséget mutattak ki. E ponton váltak a legjobban megragadhatóvá a kisebbségi lét sajátosságai.

Feltételezhetnénk, hogy a hátrányosabb szórvány helyzet, tehát az idegen nyelvi környezet, a fokozott kisebbségi lét csökkenti az anyanyelvi kulturális aktivitást. A vizsgálatok egyértelmű tanúsága szerint éppen ellenkezőleg történik, ugyanis fokozza:

- ☑ a szórványban élők sokkal többet (kétszer annyit) áldoznak házi könyvtárak gyarapítására;
- ☑ lényegesen többet olvasnak és elmélyültebben, nagyobb aktivitással,
- ☑ olvasmányválasztásuk igényesebb: több esztétikailag értékes művet olvasnak és kevesebb bestsellert, mint az egy tömbben élők,
- ☑ konzervatívabbak és értékörzők: ragaszkodnak ifjúkori irodalmi normáikhoz, úgy is, mint emlékhöz, de úgy is, mint a mindennapi olvasmányok kiválasztó elvéhez.

Ezt a jelenséget, a kisebbségi szituáció fokozódásával együtt járó kulturális aktivizálódást a számos felmérés során minden régióban megfigyelték, s a reprezentatív mérések is alátámasztották. A kisebbségi helyzet bizonyítottan erős és maradandó nyomokat rajzol az emberek szellemi arculatára.

Tegyük azonban hozzá: nem minden esetben és nem szükségszerűen. A megvalósulás más tényezőin is múlik: a résztvevők értékrendjén, világké-

pén, sorsvállalásán. (A kutatások minden esetben egybekapcsolódtak a vallott értékrend és a nemzeti identitástudat vizsgálatával, mint ezt a publikációk címei is mutatják. Szemlénkben ezek behatódott ismertetésére nem volt mód.)

Akik számára a magyarság a kisebbségi létben mindenekelőtt feladatvállalást jelent (a „*Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?*” kérdésre adott feletük tanúsága szerint), azok bizonyultak a legaktívabb és a legigényesebb olvasónak. Követik őket, bár kissé lemaradva azok, akik számára a magyarság a valahová tartozás jó érzése, öröme, természetes adottság. Ők kevésbé kreatív olvasók. Végül azok, akik számára a magyar identitás közömbös, vagy semmi jót nem jelent, olvasóként is közömbösök a magyar irodalom értékeivel szemben.

A kisebbségi lét tehát csak akkor gyöngyözik nagyobb kulturális aktivitást, ha tudatosan vállalt nemzeti identitás áll mögötte. Az elutasított, közömbös identitástudat általában passzívabb és értékhiányos olvasáskultúrával jár együtt. S a sorrendet megfordítva: a magasabb szintű olvasáskultúra kisebbségi helyzetben az identitástudat egyik pillére.

Az ismertetett művek jegyzéke

A határon túli magyarság olvasáskultúrája. Összeállítás olvasásvizsgálati és művelődésszociológiai felmérések eredményeiből. Az előszót írta Fekete Gyula, szerk. és bev. Gereben Ferenc. Bp. 1985. OSZK–KMK, 205 p.

Csehszlovákia 17–36.p.; Stumpf Benedek András: A kárpát-ukrajnai magyar lakosság és a könyv 38–44.p.; Románia 45–132.p.; Jugoszlávia 133–158.p.; Ausztria 159–174.; Kabdebó Tamás: Mit olvasnak a nyugati magyarok? 176–194. p.

Kiegészítő publikációk:

Egyed Péter: A tudományos könyv mindennapjainkban. In: A hét (Bukarest) 1990. nov. 8. 8–9.p. (A romániai magyar értelmiség olvasási szokásairól.) - Szabó Ágnes Kinga, Kelemen Hunor: Fiatalok sajtóképe: olvasásszociológiai felmérés. In: Korunk (Kolozsvár) 1992. júl. 50–58.p. - Szűcs István: Irodalmi élet – kontra irodalom. Helikon (Kolozs-

vár) 1992. szept. 1–2.p. – Csáky Piroska: Az olvasás öröme. In: Híd (Újvidék) 1995. 10–11.sz. 718–724.p.

Magyar olvasáskultúra határon innen és túl. Bp. Közép-Európa Intézet, 1993. 180 p. (Hungari Extra Hungaricum 2.)

Gereben Ferenc: Értéktrend, identitástudat, olvasás. Felmérés három ország felnőttkori magyarsága körében. 9–74.p. Nagy Attila: Olvasási kultúra és nemzeti azonosságtudat. Középiszólások hármastükörben. 75–121.p. Vidra Szabó Ferenc: „Most van szükség jó tanárookra...!” 123–148.p. Lőrincz Judit: A bennünk élő könyvek. 149–163.p.

Kiegészítő publikációk:

Nagy Attila: Olvasási szokások és nemzeti azonosságtudat. In: Kortárs, 1992. 8.sz. 101–110.p.; Nagy Attila: „Mindkét hazából kiárvulva...?” Kárpátaljai és vajdasági magyar középiszólások olvasáskultúrájáról. In: Könyv Könyvtár Könyvtáros, 1994. 12.sz.; W. Péterfi Rita: Kárpátaljai pedagógusjelöltek olvasáskultúrája In: Iskolakultúra, 1997. 1. sz.; Gereben Ferenc: A magyar olvasáskultúra határon túli régiói. In: Könyv, könyvtár, közönség Bp. OSZK, 1998. 197–210. p.

Olvasásra nevelés és pedagógusképzés. HUNRA konferenciák előadásai. Szerk. Nagy Attila. Bp. OSZK. 1994.132 p. – (Az OSZK Füzetei 7.)

Lanstyák István: Kétnyelvűség és anyanyelvi nevelés 56–63.p.; Borbáth Erzsébet: A moldvai csángó gyermekek

kétnyelvűsége 64–67.p.; Lukács István: Olvasásra nevelés és történelem 76–79.p.; Szallós-Kis Ferenc: A román irodalom megszerettetése a Székelyföldön. 80–83.p.; Babi Móricz Tünde: Olvasásra nevelés – könyvtáros szemmel 114–118.; Tavasz Hajnal: „...én is olvasó vagyok.” avagy olvasótáborok meghonosodása Erdélyben, 119–123.p.

Gereben Ferenc: Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés közép-európai magyar népesség körében. Bp. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely 1999. 278 p. – (Kisebbségek Kelet-Közép-Európában 1.)

Ebből: Művelődési és olvasási szokások. 166–219.p.

Kiegészítő publikáció:

Gereben Ferenc: Hogyan olvasunk határon innen és túl? In: Olvasásfejlesztés iskolában és könyvtárban. 69–74.p. Sárospatak, Városi Könyvtár, 1999.

Gereben Ferenc – Tomka Miklós: Vallásosság és nemzetudat. Vizsgálódások Erdélyben. Bp. Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet, 2000. 107 p. (Kerkai Könyvek)

Ebből: Gereben Ferenc: Kulturális identitás 84–106.p.

Kiegészítő publikáció:

Gereben Ferenc: Nemzeti és kulturális identitás a Kárpátalján. Kutatási gyorsjelentés. In: Pro Minoritate 2000/Tavasz 166–170.p.

MEGBÍZHATATLANOK A SZŰRŐK – A Consumer Reports lesújtó értékelést jelentett meg az internetes tartalomszűrők megbízhatóságáról. Hat szoftvert és az America Online szolgáltatását vizsgálták 86 kábítószerral, erőszakkal, szexszel kapcsolatos témájú honlap segítségével. Legjobban az America Online szerepelt, a kifogásolható tartalom 86%-át kiszűrte.

Utána a Norton Internet Security 2001 Family Edition következett 80%-kal, majd a Cyberssitter 2000 (78%), a Cyber Patrol (77%) az Internet Guard Dog (70%), a Net Nanny (48%), végül a Cyber Snoop (10%). Az első helyezett azonban blokkolta az ártalmatlan honlapok 63%-át is, például a szexuális felvilágosításról, vagy a leszbikus politikáról szólókat.

Judith Krug az Amerikai Könyvtáregyesület képviselőjeként elmondta, hogy a tanulmány felhívja a figyelmet a szűrők megbízhatatlanságára és arra, milyen fontos, hogy a gyerekek magabiztosan tudják kezelni az internetet.

(M. G. ; USA Today, 2001. február 15.)
